आदर्शप्रश्नपत्र-प्रारूपम्
अङ्कयोजना उत्तरकुञ्चिकाश्च
29, 30 अगस्त, 2024
कक्षा दशमी
विषयः संस्कृतम्

समयः - होरात्रयम् **पूर्णांकाः - 80**

अवधातव्यम् –

1. **यदि विद्यार्थिनः उत्तरलेखन – समये समुचितानां विभक्तीनां वचनानां च प्रयोगं न कुर्वन्ति तर्हि अंशतः अङ्काः कर्तनीयाः न तु सम्पूर्णाङ्काः ।**
2. **आंशिक – दृष्ट्या समुचितेभ्यः उत्तरेभ्यः अपि अङ्काः देयाः ।**
3. **त्रुटिपूर्णवर्तन्यै व्याकरणात्मक – प्रयोगाय च अनुपाततः अङ्काः कर्तनीयाः, न तु सम्पूर्णाङ्काः ।**
4. **छात्रस्य उत्तरं दृष्ट्वा छात्रहिताय समुचितः निर्णयः करणीयः ।**

	खण्ड 'क' **बहुविकल्पात्मक-प्रश्नाः**	**16 अङ्काः**
प्रश्न-1.	**अधोलिखित-षोडश-प्रश्नानाम् उत्तराणि प्रदत्तेभ्यः विकल्पेभ्यः चिनुत।** उत्तराणि- 1. (2) सुभाषितानि 2. (4) गहनकानने 3. (1) गगने 4. (2) अहिभुक् 5. (2) खादितुम् 6. (2) अति+आदरः 7. (1) करुणया सह 8. (4) सपाद-षड्वादने 9. (1) षड् 10. (3) पुराण+ठक् 11. (2) अम्बया भोजनं पच्यते। 12. (1) अनेके 13. (1) अस्मद् शब्दः, प्रथमा विभक्तिः, बहुवचनम् 14. (2) भू धातोः, लङ्लकारः, मध्यम-पुरुषः, बहुवचनम्। 15. (3) मा 16. (3) त्रीणि	**1×16=16**

	खण्ड 'ख' **अपठित-अवबोधनम्**	**10 अङ्काः**
प्रश्न 2.	**अधोलिखितम् अनुच्छेदम् अधिकृत्य निर्देशित-प्रश्नानाम् उत्तराणि दीयन्ताम्।** **(1) एकपदेन उत्तरत –** **(क)** कन्याकुमारी । **(ख)** देव्याः कन्याकुमार्याः । **(2) पूर्णवाक्येन उत्तरत –** **(क)** सूर्यास्तस्य चन्द्रोदयस्य च दर्शनं युगपदमेव भवति । **(3) निर्देशानुसारं उत्तरत –** **(क) क्रियापदम् - सन्ति ।** **(ख)** विशेष्यपदम् – **जीवनम् ।**	**1×2=2** **1×1=1** **1×2=2**
निर्देशाः-	**यदि एकपदस्य स्थाने छात्राः पूर्णवाक्येन तथा च पूर्णवाक्यस्य स्थाने छात्राः एकपदेन उत्तरं ददति तदापि ½ अङ्काः दातव्याः ।**	
प्रश्न-3.	**अधोलिखितम् अनुच्छेदं पठित्वा अनुच्छेदाधारित-प्रश्नानाम् उत्तराणि दीयन्ताम्।** **(1) रामायणम् ।** **(2) वाल्मीकिः संस्कृतसाहित्यस्य आदिकविः मन्यते ।** **(3) सारांशः** – रामायणस्य रचनाकारः आदिकविः वाल्मिकिः । एकदा व्याधस्य शरेण विध्यमानं क्रौञ्चं दृष्ट्वा शोकाकुलस्य वाल्मीकेः कण्ठात् वाणी निः सृता – 'मा निषाद प्रतिष्ठां.... काममोहितम् ।' **(4) शीर्षकम्** – आदिकविवाल्मिकिः ।	 **1×1=1** **1×1=1** **1×2=2** **1×1=1**
निर्देशाः-	**यदि एकपदस्य स्थाने छात्राः पूर्णवाक्येन तथा च पूर्णवाक्यस्य स्थाने छात्राः एकपदेन उत्तरं ददति, तदापि ½ अङ्काः दातव्याः तथा च तृतीयांशसारे छात्राः किमऽपि प्रयासं कुर्वन्ति तदापि अवश्यमेव अङ्काः दातव्याः ।**	
	खण्ड 'ग' **रचनात्मक-कार्यम्**	**10 अङ्काः**
प्रश्न-4.	**मञ्जूषातः पदानि विचित्य रिक्तस्थानानि पूरयित्वा स्व-अनुजस्य कृते पत्रं लिखत।** **आसीः, सम्मानजनकं, एव, भ्रातः, प्राप्तम्, पितरौ, पठित्वा, कथयामि, अद्य, परीक्षा।** परीक्षा भवनम् प्रियः **(1) मित्र** रमेशः, सस्नेहं नमस्कारं **(2) कथयामि।** मया **(3) अद्य** तव पत्रं **(4)प्राप्तम्।** पत्रं **(5) पठित्वा** महद् दुःखम् जातम्। परीक्षाकाले त्वम् ज्वरग्रस्तः **(6) आसीः।** रुग्णः सन् अपि त्वया **(7) परीक्षा** दत्ता। परीक्षायां **(8) सम्मानजनकं** स्थानमपि प्राप्तम्। एतत् तव परिश्रमस्य **(9)एव** फलम्। अहं त्वयि गर्वं अनुभवामि। **(10) पितरौ** प्रति मम प्रणामः। भवतः अग्रजः, रामः।	**½×10=5**

प्रश्न-5.	**अधोलिखितेषु विषयेषु एकं विषयम् अधिकृत्य संस्कृत-भाषायां लघुनिबन्धं लिख्यन्ताम्।** **(क) मम प्रियं मित्रम्** 1. रामः मम प्रियं मित्रम् अस्ति । 2. तस्य पिता अध्यापकः अस्ति । 3. तस्य माता गृहिणी अस्ति । 4. सः पठने निपुणः अनुशासनप्रियः च अस्ति। 5. सः कुशलः क्रीड़कः अपि अस्ति। 6. सः सदा सत्यं प्रियं च वदति । 7. सः सर्वदा स्वच्छानि वस्त्राणि धारयति । 8. सः आदर्शः छात्रः अस्ति । 9. सर्वे छात्राः शिक्षकाः च तस्मिन् स्निह्यन्ति । **(ख) हिमाचल-प्रदेशः** 1. अस्माकं प्रदेशस्य नाम हिमाचलप्रदेशः अस्ति । 2. प्रदेशोऽयं हिमालयस्य अंचले प्रकृत्या प्राङ्गणे च अस्ति । 3. अयं भारतस्य उत्तरस्यां दिशि स्थितः अस्ति । 4. अस्य विशालाः पर्वताः, विस्तृताः वनप्रदेशाः, प्राकृतिकसौन्दर्यं च सर्वेषां मनासि हरन्ति। 5. अत्र अनेकानि पर्यटनस्थलानि सन्ति यथा- शिमला, कुल्लू -मनाली, धर्मशाला,खजियार, बीड-बिलिंग इत्यादीनि पर्यटन -स्थलानि सन्ति। 6. हिमाचलप्रदेशे द्वादशजनपदाः सन्ति । 7. सर्वे हिमाचलवासिनः परस्परं शान्तिपूर्वकं वसन्ति । 8. अत्रत्याः प्रमुखाः व्यवसायाः कृषिः, पशुपालनं, फलोद्योगः, वस्त्रोद्योगः च सन्ति । 9. हिमाचलप्रदेशे पञ्चनद्यः प्रवहन्ति - व्यास, रावी, सतलुज,चिनाव, यमुना च । 10. अत्र स्थाने - स्थाने देवानां मन्दिराणि शोभन्ते, अतः एव हिमाचलप्रदेशः देवभूमिः अपि कथ्यते । **(ग) मम प्रियः अध्यापकः** 1. संस्कृतविषयस्य अध्यापकः मम प्रियः अध्यापकः अस्ति । 2. तस्य नाम श्रीरामचन्द्रः अस्ति । 3. सः उच्चशिक्षालब्धः विद्वान् अस्ति । 4. सः संस्कृतसम्भाषणे अध्यापने च पटुः अस्ति । 5. सः पाठने निपुणः अनुशासनप्रियः च अस्ति । 6. सः कुशलः क्रीडकः अपि अस्ति । 7. सः सदा सत्यं प्रियं च वदति । 8. सः सदा स्वच्छानि वस्त्राणि धारयति । 9. सः आदर्श-शिक्षकः अस्ति । तस्य आकर्षक - व्यक्तित्वं सर्वान् प्रभावितं करोति। 10. सर्वे छात्राः तस्मिन् स्निह्यन्ति ।	5×1=5

निर्देशाः -	यदि छात्राः पञ्च वाक्यानि शुद्धरुपेण लिखन्ति चेत् पञ्च एव अङ्काः दातव्याः । प्रत्येक-वाक्यस्य कृते एक अङ्कः अनिवार्यः, अर्धवाक्यस्य कृतेऽपि ½ अङ्कः दातव्यः इति ।	
	खण्ड 'घ' **अनुप्रयुक्त-व्याकरणम्**	24 अङ्काः
प्रश्न-6.	**अधोलिखितवाक्येषु रेखाङ्किकतपदानां प्रकृति-प्रत्ययौ संयोज्य विभज्य वा उचितम् उत्तरं लिखत।** (क) **बुद्धिमन्तः** नराः विचारशीलाः भवन्ति। (ख) मनसः **चञ्चल +तल्** वानरस्य इव भवति। (ग) **मोदमानाः** ते गायन्ति। (घ) सिंहः मृगं **खाद् + तुमुन्** इच्छति। (ङ) **श्रीमत्+ ङीप्** रमा दीपं प्रज्वालयति।	1×5=5
प्रश्न-7.	**अधोलिखितानां कालबोधक-शब्दानां संस्कृत-पदेषु परिवर्तनं कुरुत।** (क) 8:00 = अष्टवादनम् । (ख) 4:45 = पादोनपञ्चवादनम् । (ग) 7:30 = सार्धसप्तवादनम् ।	1×3=3
प्रश्न-8.	**अधोलिखित-पदेषु त्रयाणां पदानां सन्धिपदं सन्धिविच्छेदपदं वा लिखत ।** (क) **पदातिरेव** = पदातिः +एव (ख) **शरीरोपचयः** = शरीर + उपचयः (ग) **क्षणेन + एव** = क्षणेनैव (घ) **ध्यान + अवस्थाम्** = ध्यानावस्थाम्	1×3=3
प्रश्न-9.	**अधोलिखित-वाक्येषु त्रयाणां वाक्यानां वाच्यस्य नियमानुगुणं समुचितं वाच्य-परिवर्तनं कुरुत।** **(क) देवेन वनं गम्यते।** **(ख) सज्जनाः उपविशन्ति।** **(ग) तया सिंहः दृश्यते।** **(घ) रामेण पुस्तकं पठ्यते।**	1×3=3
प्रश्न-10.	**अधोलिखित-पदेषु चतुर्पदानां समुचितं पद-परिचयं विधीयन्ताम्** **मोहनैः- मोहन शब्दः, तृतीया विभक्तिः, बहुवचनम्।** **तस्मात्- तत् शब्दः, पञ्चमी विभक्तिः, एकवचनम्।** **भानवे- भानु शब्दः, चतुर्थी विभक्तिः, एकवचनम्।** **द्रक्ष्यामः- दृश् धातुः, लृट्लकारः, उत्तमपुरुषः, बहुवचनम्।** **अचलत- चल् धातुः, लङ्लकारः, मध्यमपुरुषः, बहुवचनम्।** **रक्षामि- रक्ष् धातुः, लट्लकारः, उत्तमपुरुषः, एकवचनम्।**	½×4=2
निर्देशाः –	**यदि छात्राः प्रश्न 6 तः 10 पर्यन्तं प्रश्नानाम् उत्तर-प्रकटीकरण-समये अर्ध-अशुद्धिं कुर्वन्ति चेदपि ½ अङ्कः दातव्यः एव ।**	
प्रश्न-11.	**अधोलिखित-वाक्येषु लिङ्गाधारित-सङ्ख्या-वाचक-पदानि प्रदत्तेभ्यः विकल्पेभ्यः चिनुत।**	½×4=2

	(क) पुस्तकालये द्वे मित्रे पठतः। (द्वे/द्वौ/द्वये) **(ख) तस्य चत्वारः भ्रातरः सन्ति। चत्वारः/चत्वारि/चत्वाराः)** **(ग) सः त्रीणि फलानि अखादत्। (त्रयः/तिस्रः/त्रीणि)** **(घ) पाण्डवाः पञ्च आसन्। (पञ्चाः/पञ्च/ पञ्चमाः)**	
प्रश्न-12.	**अधोलिखितवाक्येषु रेखाङ्कितपदानां समस्तपदं विग्रहपदं वा प्रदत्त-विकल्पेभ्यः चिनुत।** **(क)** रामः **विधिम् अनतिक्रम्य/ विधिम् अनुसृत्य** कार्यं करोति। **(ख) मातापितरौ/पितरौ** वन्दनीयौ। **(ग) नीलकण्ठः** महेशः कथ्यते। **(घ)** रामः **राजपुत्रः** आसीत्।	**½×4=2**
प्रश्न-13.	**अधोलिखित-अशुद्ध-वाक्यानाम् अशुद्धि-संशोधनं कुरुत।** **(क) सा** राधिका अस्ति। **(ख)** सायंकाले **अनेके** मानवाः भ्रमन्ति। **(ग)** श्वः नदीतीरे वनमहोत्सवः **भविष्यति।** **(घ)** वेदाः चतुरः सन्ति।	**½×4=2**
प्रश्न-14.	**मञ्जूषातः अव्यय-पदानि विचित्य रिक्तस्थानानि पूरयत।** **तथा, ह्यः, विना, मा** **(1) मा** फलेषु कदाचन। **(2)** विद्यां **विना** जीवनं व्यर्थम्। **(3) ह्यः** शनिवासरः आसीत्। **(4)** यथा राजा **तथा** प्रजा।	**½×4=2**
	खण्ड 'ङ' **पठित-अवबोधनम्**	**20 अङ्काः**
प्रश्न-15.	**पठित-गद्य-पद्य-आधारित-अवबोधनकार्यम्-**	
(अ)	**अधोलिखित-पठित-अनुच्छेदम् अधिकृत्य निर्दशित-प्रश्नानाम् उत्तराणि दीयन्ताम्।**	
	(1) एकपदेन उत्तरत – **(क)** अर्थकार्श्येन । **(ख)** तनूजस्य । **(2) पूर्णवाक्येन उत्तरत –** **(क)** निर्धनो जनः भूरि परिश्रम्य वित्तम् उपार्जितवान्। **(3) निर्देशानुसारं उत्तरत –** **(क)** "छात्रावासे" इत्यत्र सप्तमी विभक्तिः। **(ख)** 'कर्तुम्' इत्यत्र तुमुन् प्रत्ययः।	**1×2=2** **1×1=1** **1×2=2**
(आ)	**अधोलिखितम् पद्यांशम् अधिकृत्य निर्देशित-प्रश्नानाम् उत्तराणि दीयन्ताम्।** **(1) एकपदेन उत्तरत –**	 **1×2=2**

	(क) बुद्धयः। **(ख)** उदीरितोऽर्थः । **(2) पूर्णवाक्येन उत्तरत –** **(क)** उदीरितोऽर्थः **पशुनापि** गृह्यते। **(3) निर्देशानुसारं उत्तरत –** **(क)** "उक्तम्" इति पदस्य अत्र विलोमपदं अनुक्तम् । **(ख)** "उदीरितोऽर्थः" इत्यत्र विशेष्यपदं अर्थः ।	**1×1=1** **1×2=2**
निर्देशाः-	**यदि एकपदस्य स्थाने छात्राः पूर्णवाक्येन तथा च पूर्णवाक्यस्य स्थाने छात्राः एकपदेन उत्तरं ददति तदापि ½ अङ्काः दातव्याः ।**	
प्रश्न-16. **(अ)**	**पठित-गद्य-पद्ययोः हिन्दी-भाषायाम् अनुवादः।**	
	अधोलिखित-गद्यांशयोः कस्यचिद् एकस्य गद्यांशस्य हिन्दी-भाषायाम् अनुवादं विधीयन्ताम् । **(क)** रूपरेखा- भो वासव .... वात्सल्यं कथम् । प्रसङ्गः- प्रस्तुत पद्यांश हमारी पाठ्यपुस्तक "शेमुषी-द्वितीयो भागः" के चतुर्थ पाठ "जननी तुल्यवत्सला" में से लिया गया है। सरलार्थ- "हे इन्द्र! मैं अपने पुत्र की दीनता को देखकर रो रही हूँ। वह दीन (अति दुर्बल) है यह जानते हुए भी किसान उसे अनेक प्रकार से पीड़ित कर रहा है। वह बड़ी कठिनता से भार को उठा रहा है। वह दूसरे जुए को उठाने में समर्थ नहीं है। यह तो आप देख रहे हैं न।" - ऐसा उसने उत्तर दिया। " हे कल्याणी ! अवश्य तुम्हारे हजारों पुत्रों के रहते हुए भी इस दुर्बल पुत्र के प्रति ऐसा वात्सल्य क्यों ?" **(ख)** वनस्य दृश्यं .... एव तिष्ठति।। प्रसङ्गः- प्रस्तुत पद्यांश हमारी पाठ्यपुस्तक "शेमुषी-द्वितीयो भागः" के षष्ठ पाठ "सौहार्दं प्रकृतेः शोभा" में से लिया गया है। सरलार्थ- (यह वन का दृश्य है, समीप में ही एक नदी बह रही है) एक शेर सुखपूर्वक विश्राम कर रहा है, तभी एक बंदर आकर उसकी पूंछ को हिलाता है। क्रोधित हुआ सिंह उसे मार देना चाहता है परंतु बंदर कूदकर वृक्ष पर चढ़ गया। तभी दूसरे वृक्ष से एक दूसरा बंदर शेर के कान को खींचकर फिर वृक्ष के ऊपर चढ़ जाता है। इस प्रकार बंदर बार-बार शेर को तंग करते हैं। क्रोधित हुआ शेर इधर-उधर दौड़ता है, गरजता है, परंतु कुछ भी करने में वह असमर्थ रहता है।	**3×1=3**
(आ)	**अधोलिखित-पद्यांशयोः कस्यचिद् एकस्य पद्यांशस्य हिन्दी-भाषायाम् अनुवादं विधीयन्ताम् ।** **(क) रूपरेखा-** **एक एव .... पुरन्दरम्।।**	**3×1=3**

	प्रसङ्गः- प्रस्तुत पद्यांश हमारी पाठ्यपुस्तक "शेमुषी-द्वितीयो भागः" के दशम पाठ "अन्योक्तयः" में से लिया गया है। सरलार्थ- चातक ही एक ऐसा स्वाभिमानी पक्षी है, जो वन में रहता है। यह पक्षी या तो प्यासा हो या मरने वाला हो, वह केवल इन्द्र से ही जल माँगता है। इसका अर्थ है कि, यह पक्षी केवल वर्षा का ही जल ग्रहण करता है, किसी अन्य स्रोत का नहीं। **(ख) रूपरेखा-** **आचारः प्रथमो ....विशेषतः।।** **प्रसङ्गः-** प्रस्तुत पद्यांश हमारी पाठ्यपुस्तक "शेमुषी-द्वितीयो भागः" के अष्टम पाठ "सूक्तयः" में से लिया गया है। सरलार्थ- हमारा आचरण ही प्रमुख धर्म है, ऐसा यह विद्वान् लोगों का कहना है। इसीलिए मनुष्य को प्राणों से भी बढकर सदाचार की रक्षा करनी चाहिए।	
निर्देशाः-	**व्याख्यासमये रूपरेखायाः कृते ½ अङ्कः, प्रसंङ्गस्य कृते ½ अङ्कः तथा सरलार्थस्य कृते 2 अङ्काः निर्धारिताः । इतोऽपि वाक्यानुगुणं अङ्काः दातव्याः । तद्यथा यदा छात्राः अनवधानेन एकां पक्तिं परित्यजन्ति तदापि 2½ अङ्काः दातव्याः एव ।**	
प्रश्न-17.	**रेखाङ्कितपदमाधृत्य अधोलिखित-वाक्यानां प्रश्ननिर्माणं कुरुत।** **(क)** सिंहः वानराभ्यां **कस्याम्** असमर्थः एवासीत् ? **(ख)** गजः वन्यपशून् तुदन्तं **केन** पोथयित्वा मारयति ? **(ग)** वानरः आत्मानं **कस्मै** योग्यः मन्यते ? **(घ)** मयूरस्य नृत्यं **कस्य** आराधना ?	**½×4= 2**
प्रश्न-18.	**अधोलिखित-विलोमपदानाम् उचित-मेलनं कुरुत।** **(क)** प्रसीदति — अवसीदति **(ख)** मूर्खः — पण्डितः **(ग)** बली — निर्बलः **(घ)** सुलभः — दुर्लभः	**½×4= 2**

X≈≈X